

Det kan möjligen förefalla självklart att moraliska förpliktelse förutsätter handlingsfrihet. Man måste *kunna* göra det man *bör* göra – eller, som det ofta brukar uttryckas: ”bör” implicerar ”kan”. Det är detta jag här syftar på med uttrycket ”Kants maxim”.¹

Men för tydlighetens skull bör man skilja mellan två versioner av maximen, en svag och en stark. Den svaga versionen säger bara att ”bör” implicerar ”kan”. Den starka säger lite mer, nämligen att ”bör” implicerar både ”kan” och ”kan låta bli”. Om man bara kan göra det man bör göra, så har man ju ingen vidare handlingsfrihet. Moralen förutsätter kanske mer än så. Det ligger nära till hands att tro att det man har gjort inte kan vara moraliskt orätt – och kanske inte heller moraliskt rätt – om man inte kunde ha låtit bli att göra det? En handlingsfrihet värd namnet borde väl innebära att man kan handla på mer än ett sätt, att det finns handlingar som man kan utföra, men som man också kan låta bli att utföra. I fortsättningen ska jag därför förutsätta att Kants maxim ska tolkas på det starka sättet.

Kants maxim är nog allmänt accepterad bland moralfilosofer – och troligen också, mer eller mindre implicit, bland vanligt folk. Däremot har det riktats invändningar mot en liknande tes, nämligen den som säger att moraliskt *ansvar* förutsätter handlingsfrihet. Harry Frankfurt har t.ex. konstruerat exempel som tycks visa att man kan vara ansvarig för en handling trots att man inte kunde ha gjort något annat.² Hans motexempel är av typen: en person väljer självmant att utföra en viss handling – och är därigenom också ansvarig för den – men situationen är sådan att om hon hade försökt göra något annat, så hade en annan person ingripit och förhindrat det.³

¹Huruvida Immanuel Kant själv verkligen skulle godta denna formulering vill jag låta vara osagt. Jag ska här inte intressera mig för exakt vad Kant menade. Att jag använder namnet ”Kants maxim” beror bara på att maximen i fråga vanligen brukar tillskrivas Kant.

²Se Frankfurt 1969, s. 829–839.

³Frankfurt godtar däremot principen att man inte är ansvarig för sin handling om man gjorde den endast därför att man inte kunde låta bli.

En annan idé som lätt kan blandas ihop med Kants maxim är den som innebär att man inte bör *klandra* en person för en handling som personen inte hade kunnat låta bli att utföra. Detta är en moralisk tes om hur man bör bete sig och dess rimlighet är därmed beroende av vilken allmän moraluppfattning som är korrekt. Om man t.ex. utgår från någon form av utilitarism, så blir det avgörande vilka konsekvenser klandret skulle få. Om konsekvenserna av att klandra den som gjort fel i ett givet fall skulle vara bättre än konsekvenserna av att inte klandra vederbörande, så bör man enligt utilitarismen klandra – och det spelar då ingen som helst roll om den klandrade handlingen kunde ha undvikits eller inte.⁴

Om man frågar sig varför Kants maxim är riktig, varför ”bör” implicerar ”kan”, så kunde kanske ett svar vara att moraliska normer annars blir helt poänglösa. Men att något är poänglöst behöver inte utesluta att det är sant. Därför kan det kanske ändå vara sant att en person bör göra något, trots att han eller hon inte kan göra det – eller trots att han eller hon inte kan låta bli att göra det. Så man kan fortfarande undra om Kants maxim är riktig – och om *varför* den är riktig, om den nu skulle vara riktig.

1. OLIKA TOLKNINGAR AV ”KAN”

Även om Kants maxim inte blandas ihop med teser om ansvar och klander, så kan den fortfarande tolkas på flera olika sätt. Den som undrar om maximen är riktig måste nog därför säga lite mer om hur den ska tolkas; det kan knappast förutsättas att dess riktighet eller rimlighet är helt oberoende av vilken tolkning man ger den.

För det första är det oklart vad ordet ”kan” ska betyda när man säger att ”bör” implicerar ”kan”. Man brukar tänka sig att om en person kan utföra en handling i en viss situation, så måste åtminstone två betingelser vara uppfyllda: personen har i den situationen dels *tillfälle* (eng. ”opportunity”) och dels *förmåga* (eng. ”ability”) att utföra handlingen. Det första innebär att situationen är sådan att det inte föreligger några yttre hinder, det senare innebär att personen själv har den kompetens som behövs för att utföra handlingen. Man har förmåga att göra något om man lyckas göra det när man försöker och tillfälle föreligger. Jag har t.ex. förmåga att stå på ett ben, men inte förmåga att stå på en hand; men jag har inte tillfälle att stå på ett ben om jag ligger fastbunden i en säng.

Jag tänker mig här att förmåga (kompetens) är något som är relativt konstant; den varierar inte från den ena situationen till den andra, även

⁴Och även om det skulle vara så, att man alltid bör undvika att *klandra* personer för handlingar som de inte hade kunnat undvika, så följer ju inte av detta att man endast bör utföra handlingar som man *kan* utföra.

om den förstås kan uppstå och förloras på längre sikt i en persons liv.⁵ Att jag vid någon tidpunkt lyckas sänka en golfputt på 20 meters avstånd eller vinna ett parti poker mot en grupp pokere experter visar inte att jag har förmåga (i den relevanta betydelsen) att göra det; att jag just då ändå lyckades berodde på slumpen snarare än på min kompetens.

Möjligen kunde man anta att man ”kan” utföra en viss handling – i den relevanta betydelsen – om och endast om man har både tillfälle och förmåga att göra det.⁶ Men kanske ska man kräva mer än så.

Vanligen tänker man sig nog att om en person vid en given tidpunkt har både förmåga och tillfälle att utföra en handling, så gäller att om personen *försöker* utföra handlingen, så utför hon också handlingen. Men detta är förenligt med att personen av någon anledning, just då, inte har i sin makt att försöka utföra handlingen – och om hon inte har det, så ”kan” hon i en viss mening inte utföra handlingen just då, trots att hon har både förmåga och tillfälle att göra det. (Skälet till att hon just vid denna tidpunkt inte har i sin makt att försöka utföra handlingen kan vara att vissa händelser har inträffat, som enligt naturlagarna är oförenliga med att hon just då försöker utföra handlingen.⁷)

Låt oss säga att en person som har både förmåga och tillfälle att utföra en handling, kan utföra den i den *hypotetiska* betydelsen av ”kan”. Om hon skulle försöka, så skulle hon lyckas. Och låt oss säga att en person som dessutom i den aktuella situationen har i sin makt att försöka utföra handlingen kan utföra den i den *kategoriska* betydelsen av ”kan”.

Ska vi då anta att ”bör” implicerar ”kan”, inte bara i den hypotetiska, utan också i den kategoriska betydelsen? Hur man besvarar denna fråga är uppenbarligen av stor betydelse.⁸

⁵Jag kunde t.ex. inte stå på ett ben när jag var sex månader gammal och jag kanske inte heller kommer att kunna göra det i framtiden, om eller när jag blir gammal och sjuk.

⁶Enligt David Copp är detta standardtolkningen av ”kan” i detta sammanhang. Han skriver: ”In interpreting [...] the Maxim [dvs. Kants maxim], I shall assume that a person can do something (in the relevant sense) just in case she has both the ability and the opportunity to do it. (This assumption is standard in the literature on the topic.)” Se Copp 2008, fotnot nr 2.

⁷Jfr Bergström 2010.

⁸Observera att om man, som Copp i föregående not, säger att den relevanta betydelsen av ”kan” kräver *både* förmåga *och* tillfälle (och att detta är standardtolkningen), så måste ”förmåga” i detta sammanhang tolkas på ett sätt som *inte* implicerar den kategoriska betydelsen av ”kan” – ty om man ”kan” något i den kategoriska betydelsen, så måste man rimligen ha tillfälle att göra det, och i så fall behöver man ju inte lägga till att det också föreligger tillfälle. Förmåga ska alltså, som jag tidigare antytt, uppfattas som en *generell* kompetens – en kompetens som man kan ha även om man vid en given tidpunkt inte i kagegorisk mening kan utnyttja den.

2. OLIKA TOLKNINGAR AV "BÖR".

För det andra är det oklart hur man ska tolka ordet "bör" i Kants maxim. Att det är fråga om moraliska användningar av "bör" kan vi utgå från, men det finns många olika förslag till hur sådana användningar ska förstås. Ofta skiljer man mellan naturalistiska, expressivistiska (emotivistiska, preskriptivistiska) och objektivistiska tolkningar.⁹

Om "bör" tolkas enligt de vanliga *naturalistiska* förslagen, så finns det knappast någon anledning att tro att Kants maxim är riktig. Tänk exempelvis på en rent subjektivistisk tolkning, enligt vilken "bör" är synonymt med "gillas av mig": att jag gillar en viss handling implicerar ju knappast att den som utför den kunde ha låtit bli att göra det. Eller antag att "bör" betyder "leder till mer lust och mindre olust än varje alternativ". Inte ens detta skulle på något självklart sätt implicera att Kants maxim är riktig. Men det går förstås att baka in Kants maxim i en naturalistisk definition av "bör", och i så fall har man ju rent trivialt garanterat att "bör" – i den speciella betydelsen – implicerar "kan".

Om "bör" tolkas *expressivistiskt* (emotivistiskt), så kan Kants maxim knappast vara riktig. Bör-satser är ju då endast uttryck för inställningar och inställningar kan knappast implicera något. Men kanske kunde man tänka sig att Kants maxim som helhet uttrycker ett moraliskt ogillande mot att man uttrycker moraliskt gillande eller ogillande mot handlingar som den handlande inte kan utföra och/eller låta bli att utföra. I så fall blir Kants maxim en moralisk tes tolkad på ett expressionistiskt sätt.

Om "bör" tolkas på ett *objektivistiskt* sätt blir det återigen rätt svårt att omedelbart se hur bör-satser skulle kunna implicera kan-satser. Varför skulle det faktum att en handling har den objektiva egenskapen att bära utföras medföra att den också har egenskapen att kunna utföras (och kunna underlåtas)? Ja, det är frågan. Det är inte uppenbart vilket svaret är och det är inte heller uppenbart hur frågan ska avgöras.

3. OLIKA TOLKNINGAR AV "IMPLICERAR"

För det tredje kan man fråga sig hur termen "implicerar" ska förstås i Kants maxim. Det kan inte vara fråga om en rent *logisk* implikation. Av att en person bör utföra en viss handling följer inte logiskt att personen kan – och kan låta bli att – utföra den.¹⁰ Tanken kan inte heller vara att implikationen enbart är *materiell*. Snarare är det nog fråga om en sorts nödvändighet; det är i någon mening *nödvändigt* att om en person bör

⁹Se t.ex. Bergström 1990.

¹⁰Jag tänker mig här att en logisk implikation gäller i kraft av de ingående uttryckens "logiska form", dvs. för varje tolkning av de ingående icke-logiska uttrycken.

göra något, så kan han eller hon också göra, och låta bli att göra, det. Men vilken sorts nödvändighet är det fråga om? Här finns det i första hand två möjligheter att välja mellan. Den nödvändighet det är fråga om är antingen *moralisk* eller *begreppslig*.¹¹

Man skulle kunna tänka sig att Kants maxim är en sorts *moralisk* princip. Den ingår kanske – åtminstone implicit – i flera olika moraluppfattningar eller moraliska system, även om den sällan eller aldrig brukar presenteras på detta sätt.¹² I så fall kunde man säga att ”kan” är en moralisk konsekvens av ”bör”, dvs. att implikationen är moralisk.

Den andra, och kanske mer närliggande, möjligheten är att Kants maxim ska uppfattas som en självklarhet, eller en begreppslig sanning, som – åtminstone underförstått – måste ingå i *alla* moraliska system. Detta kan eventuellt också formuleras så att maximen är en *analytisk* sanning. Men det är långtifrån självklart att maximen verkligen *är* en analytisk sanning.

4. METOD OCH SLUTSATSER

Hur ska man avgöra om Kants maxim är riktig? Finns det någon bra metod för detta? Svaret måste bero på hur maximen tolkas och som vi har sett kan den tolkas på åtminstone tre olika sätt: som en *empirisk* generalisering (om ”bör” uppfattas naturalistiskt), som en *moralisk* princip (om implikationen uppfattas som moralisk eller eventuellt om ”bör” uppfattas expressionistiskt), eller som en *analytisk* eller begreppslig sanning (om implikationen uppfattas som begreppsligt nödvändig). För var och en av dessa tre tolkningar kan vi dessutom skilja mellan en *stark* och en *svag* variant av maximen (se ovan), så att vi alltså får sex olika maxim. Slutligen kan även ”kan” tolkas på minst två olika sätt – ett *hypotetiskt* och ett *kategoriskt*. Sammanlagt har vi alltså åtminstone tolv ganska olika varianter av Kants maxim.

(1) Finns det något sätt att avgöra vilken (eller vilka) av dessa varianter, om någon, som är ”den intressanta” eller ”relevanta”? Det kan betvivlas,

¹¹Någon skulle kanske här vilja invända att en tredje möjlighet är att nödvändigheten är ”metafysisk”. Jag har ingen riktig invändning mot detta, men jag har ingen klar uppfattning om vad metafysisk nödvändighet är eller om hur den eventuellt skiljer sig från begreppslig och moralisk nödvändighet. Jag bortser därför här från metafysisk nödvändighet.

¹²Sidney Morgenbesser, som var framstående filosofiprofessor vid Columbia University och dessförinnan utbildad till judisk rabbin (trots sin ateism) – men som kanske mest är känd för sina pregnanta uttalanden och repliker – har sagt att ”ought implies can” karakteriserar icke-judisk etik, medan judisk etik innebär att ”can implies don’t”.

men man kunde kanske undersöka vilken eller vilka av varianterna som eventuellt stämmer med vad moralfilosofer har haft i tankarna. För att undersöka detta krävs väl någon typ av filosofihistorisk undersökning, inklusive texttolkning.

(2) Man skulle kanske också kunna undersöka vad vanligt folk menar med uttrycken ”bör”, ”kan” och ”kunde”. Detta är en språkvetenskaplig fråga som kanske kan besvaras med empiriska metoder. Om svaret sedan kan bli tillräckligt precist och innehållsrikt för att möjliggöra en lösning av problemet med Kants maxim är en annan sak; själv betvivlar jag det.

(3) Om maximen är en empirisk generalisering, så krävs vanliga empiriska metoder för att testa den. Hur långt de räcker vågar jag inte gissa.

(4) Om maximen är en (icke-empirisk) moralisk princip, så kan den inte testas med empiriska metoder. Snarare måste man använda sig av någon sorts koherensresonemang, där man försöker inpassa maximen i ett system av uppfattningar, som i högre grad än alternativa system hänger ihop genom att olika delar av systemet förklarar eller förklaras av andra delar – ett så kallat ”reflektivt ekvilibrium”. En sådan metod är inte särskilt effektiv – i den meningen att den kan lösa moraliska eller filosofiska konflikter – men den är troligen det bästa vi har tillgång till.

(5) Man skulle kunna tro att empiriska metoder kan användas för att avgöra om Kants maxim uttrycker en begreppslig (analytisk) sanning. Detta är väl en språkvetenskaplig fråga och språkvetenskapen är väl empirisk? Men W. V. Quines välkända invändning mot analyticitet innebär just att det inte finns någon empirisk metod att avgöra detta, det finns inget empiriskt kriterium på analyticitet – utom möjligen i mycket enkla fall som det klassiska exemplet ”Ungkarlar är ogifta”. Det är just därför dogmen om analyticitet enligt Quine passar så illa ihop med empirismen.¹³

(6) Hur ska man då avgöra om något är en begreppslig sanning? Ska man ta sin tillflykt till sin ”intuition”?¹⁴ Men även om man skulle råka

¹³Som Robert Fogelin (2004, s. 29) har påpekat borde Quines berömda uppsats ”Two Dogmas of Empiricism” (se Quine 2010) snarare ha hetat ”Two Non-empiricist Dogmas Surviving in Logical Empiricism”. För Quines uppfattning om analyticitet, se även Quine 2008.

¹⁴Timothy Williamson har påpekat: ”When contemporary analytic philosophers run out of arguments, they appeal to intuition” (2004, s. 109). Men vad är egentligen en intuition? Det är väl ungefär detsamma som en uppfattning för vilken man inte kan ange någon grund eller något berättigande. Alltså något ganska osäkert – såvida inte uppfattningen har uppkommit genom någon relativt tillförlitlig process, men vilken är i så fall den?

ha en stark intuition om att Kants maxim är sann, eller att den till och med är en begreppslogisk sanning, så visar ju inte det att maximen verkligen *är* sann.¹⁵

(7) Kan man vara apriori berättigad att tro att Kants maxim är sann? Det är rätt oklart vad detta kan tänkas innebära, men kanske kan vi säga att man är *apriori berättigad* att tro något om man enbart med hjälp av rent tänkande – enbart genom ”the mere operation of thought”, som David Hume uttryckte det – inser att det är (nödvändigt) sant. Men det faktum att man genom rent tänkande, dvs. oberoende av sinneserfarenheter och introspektion, ”inser” detta implicerar inte att det man inser är sant (eller nödvändigt sant). Man kan alltså vara apriori berättigad att tro en sak trots att man då faktiskt har fel.¹⁶ Insikten är alltså ett visst psykologiskt fenomen; det inkluderar inte dessutom sanningen av det sakförhållande som insikten innebär ett försanthållande av. Det är ju tur att det är så. Annars skulle man ju inte kunna avgöra om en person är apriori berättigad att tro att ett visst påstående är sant, utan att samtidigt (eller först) avgöra om påståendet *är* sant – och om detta i sin tur inte kan avgöras med empiriska metoder, så måste det väl avgöras apriori, vilket då skulle leda oss in i en otrevlig cirkel.¹⁷

Men hur ska man då skilja mellan tro som är apriori *berättigad* och tro som inte är berättigad? I bägge fallen kan det vara fråga om stark övertygelse och någon sorts ”insikt” eller ”intuition”. Kanske kan man använda ett *socialt* kriterium för skillnaden: ens uppfattning är apriori berättigad om man ”inser” att den är sann och den dessutom är allmänt accepterad. Då är man exempelvis apriori berättigad att tro att $7 + 5 = 12$,

¹⁵Att hänvisa till en filosofisk intuition man har, och som kanske delas av många, är ungefär lika otillfredsställande som att hänvisa till en religiös upplevelse när det gäller vad som ska räknas som religiösa sanningar!

¹⁶Detta är väl inte helt okontroversiellt, men exempelvis Laurence Bonjour, som är en känd företrädare för apriori kunskap, menar i alla händelser att ”that apriori insight is both fallible and corrigible” (2001, s. 625).

¹⁷Vanlig huvudräkning – som ju tyvärr inte är ofelbar, men som väl måste anses vara apriori – kan illustrera detta. Jag tror apriori att $27 + 12 = 39$ och jag är väl också apriori berättigad att tro det. Men för en stund sedan trodde jag apriori (genom huvudräkning) att $36 + 19 = 57$. Jag kände mig lika säker på det som på att $27 + 12 = 39$, så då var jag väl apriori berättigad att tro även detta. Psykologiskt och inifrån sett är fallen helt analoga. Men $36 + 19$ är ju inte lika med 57. Ska vi då i stället säga att jag *inte* var apriori berättigad att tro det – eftersom det inte stämmer – så måste vi alltså vara berättigade att tro att det stämmer innan vi kan vara berättigade att tro att jag var apriori berättigad att tro det. Men då måste vi också vara apriori berättigade att tro att det stämmer innan vi kan vara apriori berättigade att tro att vi är apriori berättigade att tro att det stämmer. Och så vidare.

men inte att $36 + 19 = 57$ eller att Gud existerar eller att utilitarismen och lagen om det uteslutna tredje är sanna.

Hur är det då med Kants maxim? Den kan väl sägas ligga någonstans emellan helt okontroversiella uppfattningar, som att $7 + 5 = 12$, och mer kontroversiella föreställningar, som utilitarismen. I fråga om utilitarismen finns det ju en mängd motargument på den moralfilosofiska marknaden; det finns väl inte när det gäller Kants maxim, men här är det mer fråga om man verkligen tror på den vid närmare eftertanke. Om jag frågar mig själv om jag tror på maximen, så kan jag inte utan vidare svara vare sig ja eller nej. Bland annat för att den kan tolkas på så många olika sätt. Men om jag utesluter empiriska tolkningar, så måste jag nog säga att jag inte tror något bestämt över huvud taget. Det kan ju tyckas vara ett relativt ointressant privat förhållande, men det visar kanske ändå att man inte kan vara apriori berättigad att tro på Kants maxim.

LITTERATUR

- Lars Bergström. 1990. *Grundbok i värdeteori*. Stockholm: Thales.
- Lars Bergström. 2010. Kompatibilism på villovägar. *Filosofisk tidskrift*, nr 3.
- Laurence Bonjour. 2001. Précis of *In Defense of Pure Reason*. *Philosophy and Phenomenological Research* Vol. LXIII, No. 3, s. 625–631.
- David Copp. 2008. 'Ought' implies 'can' and the derivation of the Principle of Alternate Possibilities. *Analysis*, vol. 68, nr 297.
- Robert J. Fogelin. 2004. Aspects of Quine's Naturalized Epistemology. I *The Cambridge Companion to Quine*, utg. av Roger F. Gibson. Cambridge University Press.
- Harry Frankfurt. 1969. Alternate Possibilities and Moral Responsibility. *Journal of Philosophy*, vol. 66, nr 23.
- W. V. Quine. 2010. Två av empirismens dogmer. I *Filosofin genom tiderna*, utg. av K. Marc-Wogau, S. Carlshamre och M. Gustafsson. Stockholm: Thales.
- W. V. Quine. 2008. Two Dogmas in Retrospect. I *Confessions of a Confirmed Extensionalist and Other Essays*, utg. D. Føllesdal och D.B. Quine. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Timothy Williamson. 2004. Philosophical 'Intuitions' and Scepticism about Judgement. *Dialectica*, vol. 58, nr 1.